

Van kindervragen naar kindertheologie

Een introductie van een nieuwe godsdienstpedagogische aanpak

Henk Kuindersma

Kinderen stellen voortdurend vragen

Waarom is de aarde rond, pa?
Waarom is hij niet vierkant?
Waarom gaat de zee niet verder,
dan precies tot aan het strand??
Pa, hoe komt het dat een visje
onder water toch niet stikt?
En hoe komt het, dat de gangklok,
als hij stuk is, niet meer tikt?

Dit vers met kindervragen en zo nog negen andere, liet volksdichter J.P.J.H. Clinge Doornbos in 1917 uit zijn pen vloeien. Wie nu, een kleine eeuw later, internet opgaat, kan een waanzinnige veelvoud vragen van kinderen vinden met dito antwoorden van volwassenen. Bij verzendboekhandels is met gemak een winkelwagentje te vullen met populaire en verdiepende boeken over het thema kindervragen. En voor moeilijke vragen kunnen kinderen terecht op heuse kinderuniversiteiten in Amsterdam, Tilburg en Antwerpen, uitgaande van de gevestigde universiteiten daar.

Kortom er is een beweging gaande van kindervragen en volwassenen antwoorden. Niet alleen in ons taalgebied, maar in heel West-Europa.

Een verrassend deel van de kindervragen gaan over godsdienst en geloof. Godsdienstpedagogen, met name in het Duitse taalgebied, hebben - anders dan in de tijd van de romantiek - het 'het vragende kind' (her)ontdekt en in het centrum geplaatst van een nieuwe aanpak van de godsdienstige communicatie in school en kerk.

De Kirchentag 2005 in Hannover met als thema 'Wenn dein Kind dich morgen fragt' was er op geïnspireerd.

In dit artikel geven we een introductie van het denken en doen van, voornamelijk, Duitse godsdienstpedagogen, die de vragen van kinderen over geloof en leven tot uitgangspunt nemen. Maar eerst willen we 'inzoomen' op de aandacht voor godsdienstige vragen van kinderen in ons eigen taalgebied.

Kinderen stellen godsdienstige vragen

In Nederland en België lijken vooral practici zich bewust te zijn van de belangstelling voor godsdienstige vragen onder kinderen. Via internetsites, jeugdbladen en radioprogramma's krijgen kinderen alle gelegenheid om hun vragen in te zenden. Vriendelijke, goed gestudeerde mensen op het gebied van bijbel en geloofstraditie blijken bereid om de jonge vragenstellers van dienst te zijn. En evenals bij seculiere vragen zien we vele boeken verschijnen. Voor kinderen lijkt dit winst. Dat vond ook bisschop Tiny Musken van Breda, die het boek *Maar wie is God?* prinses Amalia aanbood. En schrijfster en kindernevendienstleidster Vonne van de Meer is over hetzelfde boek op www.katholieknederland.nl al even positief. Toch zit ze met een probleem. Ze wil het boek, hoe goed ook, niet gebruiken als een soort naslagwerk, waarvan de inhoud via 'dat zoeken we op' zo kunnen worden overgenomen. Ze wil met kinderen over hun vragen nadenken en in gesprek gaan. Daarin kunnen de antwoorden van anderen een plaats krijgen. Niet op voorhand, maar in een proces van kinderen en opvoeders samen.

In het korte bestek van haar recensie formuleert Vonne van der Meer hiermee enkele rake en actuele godsdienstpedagogische gedachten. Ze zit daarmee geheel in lijn met de godsdienstpedagogen uit onze inleiding.

Het netwerk kindertheologie

De godsdienstpedagogen, die we in dit artikel introduceren houden zich vanaf begin jaren 2000 systematisch bezig met de begeleiding van kinderen bij hun vragen en denken rond godsdienst en geloof. Een bont gezelschap van onderwijskundigen, onderzoekers, bijbeltheologen en systematisch theologen, godsdienstwetenschappers, filosofen, lerarenopleiders en practici heeft zich bij hen aangesloten. Ze hebben elkaar gevonden onder de noemer 'kindertheologie.' Het verband, dat ze samen vormen, noemen ze 'Netwerk Kindertheologie'. De leden ervan komen uit Duitsland, Zwitserland, Oostenrijk en Nederland; katholieken en protestanten. Sinds 2002 geven ze over hun themabijeenkomsten en activiteiten een 'Jahrbuch Kindertheologie' uit. Daarnaast laten ze in een aanhoudenden stroom publicaties verschijnen over godsdienstpedagogische- en didactische onderwerpen, onderzoeks- en praktijkverslagen alsmede handreikingen voor de dagelijkse praktijk.

Wat is kindertheologie?

Kindertheologie omvat de studie en de praktijk van de godsdienstpedagogische begeleiding van kinderen bij hun godsdienstig vragen en denken.

Kindertheologie richt zich op de brede en gevarieerde context, waarin de godsdienstige communicatie met kinderen zich voltrekt: in het alledaagse leven; thuis, op school en in de kerk. Belangrijk kenmerk van kindertheologie is, dat bijbeltheologische, systematische theologisch en godsdienstwetenschappelijk referentiekaders integratief deel uit maken van theorievorming en praktijkvoorstellen.

Het kloppend hart van kindertheologie ligt bij het voeren van 'theologische gesprekken', kortweg 'theologiseren' genoemd. Dit theologiseren gaat over:

- Vragen, die kinderen vanuit verwondering zelf stellen.
Bijvoorbeeld: Hoe heeft God de wereld gemaakt? Waarom kunnen we God niet zien? Hoe maakte God planten, dieren en mensen? Hoe kunnen Jozef en God nu beiden de vader van Jezus zijn? Waarom worden sommige mensen zo ziek en blijven anderen altijd gezond?
- Vragen die bij kinderen in allerlei contexten worden oproepen of daarin door leerkrachten worden gesteld.
Contexten zijn: een bijbelverhaal, een psalmfragment, een lied of gedicht, een bijbeltekst, een film, een schilderij, een excursie, een begrip, een symbool, een viering, een sacrament.
Voorbeelden van vragen zijn: hoe kon Jona in de buik van de vis ademen? Hoe komt het dat kerken, katholieke en protestantse, er zo verschillend uitzien? Waarom zijn sommige kinderen wel en andere kinderen niet gedoopt? Is God en Allah hetzelfde?
- Vragen die opvoeders als gespreksthemata's bij de kinderen aan de orde stellen:
Bijvoorbeeld: Wat is kwaad? Wat is liefde? Hoe ziet God eruit?

Kindertheologie kent drie facetten

Kindertheologie is meervoudig. In de publicaties wordt op verschillende plaats aangegeven, dat kindertheologie drie facetten kent: theologiseren *van*, *met* en *voor* kinderen.

*Theologiseren van kinderen:
als eigen theologische reflectie van kinderen*

Theologiseren *van* kinderen willen zeggen, dat kinderen zelf theologische gedachten en inzichten ontwikkelen.

In contact met bijbel en traditie worden kinderen gestimuleerd om daarover zelf te reflecteren. Ze verwerven in dit reflectieproces vrij spoedig een aanvankelijk inhoudelijk referentiekader, zogenaamde préconcepten, alsmede een vraag- en denkhouding, die menig volwassenen niet bij kinderen veronderstelt. Op basis hiervan komen kinderen tot onverwachte en rake uitspraken en verrassende antwoorden op theologische vragen.

Bijvoorbeeld op de vraag: 'Hoe zien engelen er uit?' Een vraag, die kinderen van een Duitse basisschool zelf inbrachten in een godsdienstles.

Juf: Allesio, Hoe zien volgens jou engelen eruit?

Allesio: Zo met vleugels en hier (*hij geeft het met z'n handen aan*) zo'n krans van goud en lichtgevend.

Klaus: De vleugels zijn wit en zo'n witte pij en er zijn er ook, die God steeds boodschappen brengen. Omdat ze overal rond kijken en die schrijven ze op in boekrollen en die geven ze aan God.

Verena: Ik stel me engelen juist voor met vleugels en, ik weet niet, met goud.

Lena: Ik stel me een engel zo voor, dat ze wit zijn en gele vleugels hebben.

Tim: Ik denk niet dat engelen vleugels hebben en ook niet een krans. Ik geloof eerder, dat het boodschappers zijn, die er uit zien zoals wij. Ik geloof ook, net als Klaus, dat ze boodschappen brengen. Maar ik denk dat ze er heel normaal uitzien.

Theologiseren met kinderen:

als het samen zoeken van antwoorden op theologische vragen

Theologiseren met kinderen vindt plaats in alle theologische gesprekken. Begrippen, thema's en vragen worden met de kinderen verkennend benaderd en uitgediept. Door het stellen van vragen een stimulerende impuls, begeleidt een volwassene op terughoudende wijze het gesprek.

Bijvoorbeeld een gesprekje over het begrip ziel. Het woord viel in de godsdienstles. De kinderen waren het er over eens: 'Ziel' is een 'godsdienstig' woord.

Maar wat betekent het?

De juf wat er op bedacht. Ze ging het woord niet zelf uitleggen. Ze bracht het in gesprek.

Juf: Ziel? Waar zit je ziel?

Kind: De ziel zit in.....

Juf: Waar?

Kind: (voelt aan de linkerkant van haar borst): Hier.

Tweede kind: Daar zit je hart.

Juf: Wie kan het aanwijzen.

(Een jongen voelt met z'n handen langs z'n lichaam en zegt): Mijn ziel zit overal.

Juf: Ook in je armen en benen?

De jongen gaat staan: Hij knikt: ook in mijn armen en benen.

Juf: Wat doet je ziel dan?

Jongen: Met mijn ziel voel ik. Mijn ziel ben ik als ik voel.

Theologiseren voor kinderen:

als het aanreiken van informatie en goed afgestemde verklaringen

Bij theologiseren voor kinderen speelt de opvoeder als inhoudsdeskundig een cruciale rol. En wel in het aanreiken van, vaak kort geformuleerde, theologische informatie, zoals in het volgende voorbeeld:

De vraag in tweegesprekken tussen een onderzoeker en kinderen is: Met wie vecht Jacob bij de Jabbok?

Kan het God geweest zijn?

Jan (5 jaar): God vecht toch helemaal niet.

Annika (9 jaar): God was het zeker niet, die vecht toch niet, en doet ons geen pijn.

Ook Niklas (6 jaar) denkt niet, dat het God geweest kan zijn.

(Dan brengt de onderzoeker heel kort informatie in).

Onderzoeker: Waarom heeft Jacob de plaats 'Pniël' genoemd, dat betekent 'ik heb God van aangezicht gezien'.

Niklas (6 jaar): Misschien was het dan toch God?

Kindertheologie wil expliciet ruimte geven aan de eigen mentale processen van kinderen. Maar die processen stoten ook op de grenzen van wat kinderen kunnen weten en aankunnen. Dan stagneert het denken en het gesprek. Bijvoorbeeld bij 'waarheidsvragen' die bij veel kinderen opkomen in de zogenoemde kritische fase. Bij vragen over de echtheid van het scheppingsverhaal, het verhaal van Noach, de wonderverhalen uit de evangeliën en het opstandingsverhaal. Theologische verheldering, kennis en betekenisgeving zijn dan noodzakelijk. Voorwaarde is wel dat deze niet redenerend, 'van bovenaf' worden aangeboden, maar in proces, dialogisch en narratief en afgestemd op de levensfase.

Filosoferen met kinderen als inspiratie

Het voeren van theologische gesprekken met kinderen is sterk geïnspireerd door de methode filosoferen met kinderen, die door de Amerikanen Matthew Lipman en Gareth Matthews is ontwikkeld en over de hele wereld is verspreid. In Nederland in de jaren negentig door de vroeg overleden filosoof Berry Heesen. In de afgelopen is de opzet verder begeleid en ontwikkeld door het Centrum voor Kinderfilosofie.

In dit filosoferen gaat het er niet om kinderen in contact te brengen met filosofieën zoals in bestseller *De Wereld van Sofie* van Jostein Gaarder. Het is veeleer de bedoeling, dat samen gezocht wordt naar antwoorden op een vraag. We geven een voorbeeld:

'Wat is echt?

Leraar: Kan iemand een voorbeeld geven van iets dat niet echt is?

Stijn: Iets dat niet echt is, is een dier dat nagemaakt is en dus geen echt dier is. Het is wel een echt dier, het bestaat, maar....

Matthieu: Het is zoiets als een dinosaurus, die hebben ook echt bestaan, maar ze maken ze nu in pluche.

Lucas: Een spiegeling is niet echt.

Matthieu: De dinosaurus waar ik op zit, is niet echt.

Lucas: Jawel, want ik zie hem!

Chris: Oh, maar Lucas, dan is een spiegeling ook echt, want die zie je ook.... Niet echt is bijvoorbeeld een huisje in lego, dat is geen echt huis. Een klein huisje is wel een klein huisje.

De kinderen, die aan filosofische gesprekken deelnemen, vormen een soort onderzoeksgroep. De bedoeling hiervan is, dat ze over de vragen, die het leven, een verhaal of wat dan ook oproept in gesprek gaan via bepaalde regels. Regels als:

- je helpt elkaar om antwoorden te vinden op de onderzoeksvraag.
- je lacht nooit iemand uit.

Uit de boeiende verslagen ervan blijkt, dat kinderen en hun begeleiders oprecht plezier hebben in hun zoekproces en de mooiste ontdekkingen doen. Kinderen ontwikkelen daarbij denkstructuren en communicatievormen, zelfkennis en identiteit.

In het denkend, ontspannen en redenerend onderzoeken gaat het er nimmer om wie gelijk heeft. Een eindconclusie is ook niet echt nodig.

Het verschil tussen filosoferen met kinderen en kindertheologie ligt bij de inhoud. Bij filosoferen met kinderen liggen die open. Bij theologiseren met kinderen gaat het expliciet om de wisselwerking met godsdienstige thema's met als de kern de omgang en verbondenheid van God en mensen.

Hoe is kindertheologie ontstaan?

Wat we nu kindertheologie noemen is begonnen bij de Zwitserse godsdienstpedagoog Anton Bucher. In 1992 kwam hij naar aanleiding van zijn onderzoek over theodicee bij kinderen tot de ontdekking, dat kinderen niet alleen indringende vragen over God, dood, recht en onrecht stelen, maar dat ze ook graag zelf over die vragen willen nadenken en in gesprek gaan. En dat begint al op heel jonge leeftijd. Reeds dan kunnen kinderen tot heel zinnige redematies komen. Daarom, zo stelt Bucher tot op vandaag, kunnen we kinderen best wel 'theologen' noemen. Niet door academische theologie gevormde theologen, maar leken-theologen. Waarbij we er ons steeds van bewust moeten zijn dat kinderen anders denken dan volwassenen. Jonge kinderen verkeren, zoals de Franse filosoof Ricoeur dat noemt, in de fase van de eerste naïviteit. Daarbij moeten we persé niet denken aan onwetendheid. Maar aan een onbevangen omgaan met de werkelijkheid. Zo ook met de godsdienstige werkelijkheid: de werkelijk van verhalen en symbolen als uitdrukking van de ervaring van mensen met God. Die godsdienstige verhalen en symbolen worden door jonge kinderen letterlijk opgevat. De fase van de eerste naïviteit komt, aldus Bucher, overeen met de eerste ontwikkelingsfasen van de bekende Zwitserse psycholoog Piaget. Deze spreekt naar aanleiding van zijn onderzoeken naar de denkontwikkeling bij jonge kinderen van een pré-operationele fase en een concreet operationele fase, waarin verhaal en werkelijkheid samen samenvallen, dode dingen zonder probleem bezielend kunnen zijn en kunnen spreken, en wonderen zonder meer wonderen kunnen zijn.

Bucher vindt dat onbevungen omgaan met de werkelijkheid van jonge kinderen geen enkel probleem. Voor hem is de fase van 'de eerste naïviteit' een natuurlijk stadium van de kindertijd. Hij vindt dan ook dat kinderen de eerste naïviteit geheel mogen doorleven. Van daaruit zullen kinderen ingroeien in de fase, die daarop volgt: de fase van de tweede naïviteit, waarin verhalen en symbolen, naar hun eigenlijke betekenis, figuurlijk worden verstaan.

Discussie

Het poneren van de mening, dat kinderen theologen zijn en dat kinderen hun eerste naïviteit gewoon moeten doorleven werd aanvankelijk door vakgenoten niet zo gedeeld. Kinderen theologen noemen, ging verschillende godsdienstpedagogen veel te ver. Daarvoor ontbrak het kinderen aan kennis en inzicht. En de werkelijkheid op eigen wijze doorleven en doorddenken was godsdienstpedagogisch niet te verantwoorden. Zo bleven kinderen immers onwetend en werden ze vastgehouden in een primitieve gedachtewereld, waar ze juist uitgeleid moesten worden. Had de ervaring niet geleerd, dat zonder dieper, figuurlijk verstaan van verhalen en symbolen mensen afhaakten van het geloof?

Naar een begeleidende aanpak

Passief afwachten hoe het kind zich godsdienstig ontwikkelde, was ook absoluut niet Buchers bedoeling. Hij voerde alleen een hartstochtelijk pleidooi voor de aanvaarding van de eigenheid en eigenwaarde van het kind in de levensfase, waarin het verkeert. Een kleuter moet in denken en spreken volop kleuter en een schoolkind volop schoolkind kunnen zijn, was en is nog steeds zijn mening. In de godsdienstige opvoeding en godsdienstonderwijs wil hij het daarbij echter niet laten. Integendeel. Hij wil het godsdienstonderwijs juist op die eigenheid van kinderen afstemmen. Van daaruit wil hij een behoedzame, ontwikkelingsbevorderende begeleiding aan kinderen geven. En dat in een aanpak, die allerlei vormen kan aannemen: bijvoorbeeld in het stellen van een vraag, in het aanreiken van een gedachte, een verhaal, een spiegeling of wat dan ook. Die aanpak moet niet primair gericht zijn op overdracht van kennis – ook al maakt die daar wel onderdeel van uit - maar op het bevorderen van verstaan van godsdienstige uitingen door de kinderen zelf en het toeëigenen van inzichten, die hen verder kunnen helpen in de constructie van hun eigen godsdienstige werkelijkheid. Kinderen moeten zelf bepalen wat ze met het godsdienstig aanbod kunnen. En keer op keer tonen ze aan dat ze dat met goede begeleiding ook aankunnen. Bucher noemt hen ware constructeurs van hun eigen, godsdienstige denken.

Een voorbeeld van een constructie

Ter illustratie van de inzichten van Bucher omtrent de theologische constructies van kinderen geven we hier een voorbeeld dat afkomstig is uit een onderzoeksproject naar godsbeelden van kinderen. Het is te vinden in het *Jahrbuch für Kindertheologie* (deel 1, p. 71). De kinderen kregen het verzoek om een tekening van God te maken. 'Belangrijk is hoe jullie je God voorstellen. Je kunt daarbij niets fout doen. Als je wilt mag je ook zelf in de tekening voorkomen.'

We kiezen de tekening van Mael. Hij geeft eerst aan, dat hij eigenlijk geen tekening van God wil maken, omdat God onzichtbaar is. Als hij toch gaat tekenen, begint hij eerst met het hoofd en dan volgt het overige. De motor tekent hij naast God, omdat – zoals hij zegt – God met grote snelheid op zijn motor overal naar toe rijdt. Benzine heeft God niet nodig. Tenslotte kleurt Manuel de kleding en lippen van zijn symboolfiguur rood en zijn haren blauw.

'Dat is God met zijn Honda' zo geeft Manuel letterlijk weer wat hij heeft getekend. We zien ook een persoon met een motor. Die persoon is duidelijk een man. Op zijn shirt staat twee keer het opschrift 'God'. De linkerarm heeft een tatoeage: een doodskop met vleugels. Het gezicht wordt gedomineerd door een brede mond en een flinke neus en donkere, rood omrande ogen met naar boven getrokken, zware wenkbrauwen. God draagt Levis Jeans met een brede riem, die net zo rood als het shirt en zwarte schoenen of laarzen. Met zijn rechterhand speelt God met de aarde handbal. Hoe dat gaat is hem bekend, want Manuel speelt zelf handbal.

Als we het beeld interpreteren dan benadrukt Manuel de macht en de grootheid van God. Op de aarde is God direct betrokken: hij speelt er mee. God staat boven de aarde: zijn hand kan de aarde loslaten en weer opvangen.

Het godsbeeld van Manuel roept allerlei vragen op. Is het godsbeeld van Manuel niet typisch een godsbeeld van een jongen? Hoe tekent een meisje dan God? Welke beelden van God vinden in bijbelverhalen?

Kortom genoeg stof om met de kinderen theologiserend over hun constructen na te denken, te praten en te ondersteunen in de verdere ontwikkeling van hun beeld van God en hun mogelijke gelovige godsrelatie.

Brede ondersteuning

Het denken en handelen dat onder de noemer kindertheologie wordt ontwikkeld, kan op brede steun rekenen vanuit de onderwijspedagogiek en de godsdienstpedagogiek. Daarin wordt niet langer de insteek genomen bij de leerstof, die overgedragen moet worden, maar bij de leerlingen. Kinderen willen zich van nature zelf ontwikkelen is de gedachte: lichamelijk, intellectueel, sociaal, affectief, moreel en spiritueel. En dat doen ze in wisselwerking met hun sociale, materiele en culturele omgeving. Daarin eigenen ze zich actief kennis, vaardigheden en houdingen – kort gezegd competenties – toe. Onder andere een van de meest cruciale competenties: de competentie om te kunnen symboliseren. In het praktiseren van het concept symbooldidactiek, een gevarieerde omgang met symbolen door verhalen, beeld, muziek, drama en de reflectie daarop blijken kinderen tot veel meer in staat te zijn dan op tot voor kort in fasentheorieën gebaseerd op

de inzichten van Piaget werd aangenomen. Fasentheorieën als van Goldman en Fowler bieden nog wel een kijkkader om kinderen in hun godsdienstige uitingen waar te nemen, maar hebben afgedaan als godsdienstpsychologische leidraad waaraan ontleend wordt in welke ontwikkelingsfase kinderen bijbelverhalen en symboolthema's überhaupt en welke daarvan kunnen worden aangeboden. Inzichten over denken en taal bij kinderen en 'de zone van de naaste ontwikkeling' naar de theorie van Vygotsky hebben nu het primaat.

Dan blijkt, dat wanneer kinderen passende, ontwikkelingsgerichte begeleiding ontvangen ze tot veel meer in staat zijn dan in de fasentheorieën voor mogelijk wordt gehouden. Zo stelt de godsdienstpedagoog en practicus Rainer Oberthür vanuit lesverslagen in *Kinder und die grossen Fragen* reeds in 1995 vast dat kinderen via een symbooldidactische aanpak gecombineerd met leren reflecteren (theologiseren) tot verrassende inzichten komen op het gebied van godsdienstig taalverstaan en het construeren van een eigen geloofsnarratief. Zo blijkt dat het jonge kinderen al mogelijk is metaforen voor God betekenis te geven en zelf te bedenken.

De bevindingen van Oberthür zijn daarna door meerdere onderzoeken onderschreven. Zeer recent nog door Anna Katharina Szagun in haar lange termijn onderzoek *Dem Sprachlosen Sprache verleihen* (2006).

Begeleidingstaken

Welke taken of rollen hebben opvoeders nu in de nieuwe op ontwikkeling gerichte godsdienstige processen? In de eerste plaats hebben ze tot taak een klimaat en omgeving te scheppen, die kinderen uitdaagt tot theologische gesprekken. Daarnaast hebben opvoeders de een voorwaarden scheppende, begeleidende, ondersteunende en stimuleren de rol. Opvoeders komen vergeleken met de primaire rol, die ze in de overdrachtsdidactiek hadden in het concept kindertheologie op een dienstbare 'tweede plaats'. Op 'de eerste plaats' komen de kinderen in het construeren van hun eigen geloofsverhaal en geloofsideëntiteit in hun levensloop. Niet als een individueel proces, maar als een gebeuren dat zich afspeelt in directe contact met opvoeders, andere kinderen en volwassenen, die zich samen verdiepen in bijbel en traditie.

Wanneer we de taken en rollen van opvoeders in relatie tot kindertheologie zo concreet mogelijk aangeven, komen we tot het volgende:

Het creëren van een rijke en uitdagende leeromgeving

Deze bestaat uit kinderen in ontmoeting brengen met godsdienstige verhalen en teksten, liederen en gedichten en beeldmateriaal. En het aanbieden van allerlei werk- opdrachsvormen om hun ervaring in gemeenschap met anderen te bevragen en te verwerken.

Reflecteren met kinderen

Kinderen begeleiden bij het reflecteren op hun (leer)ervaringen op zoek naar levensbetekenissen door het voeren van theologische gesprekken: theologiseren van, met en voor kinderen.

Waarnemen en duiden van uitingen van kinderen

Kinderen aandachtig en zorgvuldig waarnemen in hun uitingen en gedragingen is grondvoorwaarde voor alle begeleiding. Ontwikkelingstheorieën van Piaget en godsdienstpsychologen kunnen helpen om uitingen en denkprocessen van kinderen te begrijpen.

In de actuele, ontwikkelingsgerichte begeleiding, zo zagen we, speelt de theorie van de Rus Vygotsky de primaire rol. De uitingen en gedraging van kinderen moeten, volgens Vygotsky niet naar beperkende theorieën, maar actueel worden geduid, opdat de zone van de naaste ontwikkeling in beeld komt: en die kan zich per kind wisselend voordoen op verschillende niveaus: concreet of abstract, letterlijk of figuurlijk. Daarop moet de opvoeder zijn begeleidend en ondersteunend handelen afstemmen en zo het ontwikkelingsproces dynamiseren.

Ondersteuning bieden

Daarvoor bestaat in de theorie van dezelfde Vygotsky en zijn navolgers een prachtig Engels woord: scaffolding. Dit woord is afkomstig uit de bouwwereld. Het gaat om 'steigertjes aanreiken': kinderen een handreiking, korte informatie of een afbeelding aanbieden, aansluitend bij hun denkprobleem, opdat ze daardoor weer zelfstandig verder kunnen.

Vygotsky benadrukt daarbij dat dit per definitie alleen kan plaatsvinden in een leergemeenschap, in leren als sociaal gebeuren, waarbij ook kinderen elkaar ook onderling kunnen 'scaffolden'. In verschillende protocollen in dit artikel komt 'scaffolding' voor door middel van korte theologische informatie en het stellen van gerichte vragen, die kinderen tot nieuwe inzichten brengt.

Laten beschrijven en toepassen

Kinderen helpen om hun eigen geloofsverhaal, hun eigen geloofsconstructen te ontwikkelen en te bevragen in wisselwerking bijbel en traditie, andere kinderen en volwassenen. Dit vraagt er continue om, dat kinderen door opdrachten worden uitgedaagd om hun inzichten op te schrijven in een brief of voordracht (presentatie) en toe te passen op zichzelf en op levensechte situaties. Naar aanleiding van een theologisch gesprek over ziek zijn kan kinderen gevraagd worden om een troostbrief te schrijven. Of kinderen kunnen worden gevraagd om aan (jongere) medeleerlingen uit te leggen hoe volgens hen de wereld is ontstaan.

Afsluiting en voortgang

Als we na deze uiteenzetting over kindertheologie terug keren naar het begin van dit artikel dan doet zich de vraag voor: Wat doen we nu met de vriendelijke pogingen van gestudeerde volwassenen om kinderen antwoorden te geven op hun godsdienstige vragen? Is er nog plaats voor de boeken over kindervragen en volwassen antwoorden? In de bestaande vorm, direct gericht op kinderen, niet. Maar wel in de vorm van handreikingen, die opvoeders bekend maken welke vragen onder kinderen leven, hoe ze over die vragen met kinderen in gesprek kunnen gaan en ze theologisch kunnen 'scaffolden' onder andere via het aanreiken van kennis uit bijbel en traditie. Deze gedachten liggen hiermee in lijn met wat Vonne van der Meer in haar recensie voor ogen staat. In onze situatie kunnen we met het bestaande materiaal ook zeker een begin maken met kindertheologie. Maar ook niet meer dan dat. Veel mee is nodig om kindertheologie in ons land tot ontwikkeling te brengen. Voor de pabo en voor het basisonderwijs verschijnt binnenkort het studieboek *Verwonderen en ontdekken* dat sterk geïnspireerd is op de Duitse theorievorming en praktisch. Voor thuis en kerk zijn handreikingen ook zeer gewenst zijn. En dan het liefst op basis van voortgaande theorievorming geënt op de Nederlandse situatie. Wellicht kan deze introductie daartoe een verdere aanzet zijn.

Met dank aan Johan G. Valstar, senior lerarenopleider aan Hogeschool Windesheim te Zwolle en promovendus van VU-Windesheim voor de vele gesprekken over kindertheologie.

---

dr. Henk Kuindersma is wetenschappelijk medewerker Praktische Theologie aan de Protestantse Theologische Universiteit en docent godsdienstpedagogiek aan de HBO-Theologie van de Noordelijke Hogeschool in Leeuwarden
De Woudhorne 110, 9101 NP Dokkum. E-mail: hkuindersma@pthu.nl

---

in: Praktische Theologie jrg. 35 nr. 1 (2008), p. 3-18

Literatuurbericht voor verdere oriëntering en studie

Theologische vragen van kinderen

Charles Delhez s.j., (Bewerking Erwin Roosen), *Waar woont God en 110 andere vragen*, Averbode 2004.

Stanias Lalanne e.a. (Nederlandse bewerking Marianne Baijens e.a.), *Maar wie is God, 150 antwoorden op vragen van kinderen*. Hilversum/'s Hertogenbosch 2003.

Leo de Vos, *Wie heeft God verzonnen. Hoe beantwoord ik moeilijke geloofsvragen van kinderen?* Amsterdam, 2005

Tijdschriften

Themanummer Kindertheologie van Pädagogik und Theologie, jrg. 57 (2005), no. 1.

Themanummer Kinder- und Jugendtheologie van Katechetische Blätter, jrg. 131 (2006), no. 2.

Jahrbücher Kindertheologie

Anton A. Bucher, Gerhard Büttner, Petra Freudenberger-Lötz, Martin Schreiner (Hg.)

achtereenvolgens:

Band 1: 'Mittendrin ist Gott. Kinder denken nach über Gott, Leben und Tod. Stuttgart 2002;

Band 2: 'Im Himmelreich ist keiner Sauer.'"Kinder als Exegeten, Stuttgart 2003;

Band 3: Zeit ist immer da.'Wie Kinder Hoch-zeiten und Festtage erleben. Stuttgart, 2004;

Band 4: 'Kirchen sind ziemlich christlich', Ehrfahrungen und Deutungen von Kindern, Stuttgart 2005;

Band 5: 'Vielleicht hat Gott uns Kinderna den Verstand gegeben.' Ergebnisse und Perspektiven der Kindertheologie. Stuttgart, 2006.

Band 6: 'Man kan Gott alles erzählen, auch kleine Geheimnisse', Kinder erfahren und gestalten Spiritualität. Stuttgart 2007.

Voor opleidingen

Petra Freudenberger-Lötz, *Theologische Gespräche mit Kindern. Untersuchungen zur Professionalisierung Studierender und Anstöße zu forschendem Lernen im Religionsunterricht*, Stuttgart 2007.

Rainer Oberthür, *Kinder und die grossen fragen. Ein praxisbuch für den Religionsunterricht*, München 1995.

Filosoferen met kinderen

Jostein Gaarder, *De Wereld van Sofie*, Antwerpen 2006 (laatste druk).

Berrie Heesen, *Kinderen filosoferen*. Leerlingenboek en docentenboek. Best 1998.

Matthew Lipman, *Growing up with Philosophy*, Philadelphia 1978 en Gareth.

B. Matthews, *Philosophy and the Young Child*, Cambridge 1980.

Denken over ontwikkeling

Bucher Anton A., , 'Wenn wir immer tiefer graben, kommt vielleicht die Hölle ....' Plädoyer für die Erste Naivität. In: *Katechetische Blätter*, 114, (1989), blz. 654-662.

Bernard Grom, Zurück zum alten Mann mit Bart? Zu Anton A. Bucher Plädoyer für die 'Erste Naivität.

Katechetische Blätter, 114, (1989), blz. 740-743.

Symbooldidactiek

Henk Kuindersma, *Godsdienstige communicatie met kinderen door symboltaal*. Kampen 1998.

Ontwikkelingsgericht onderwijs en sociaal constructivisme

S. Miedema, Overdracht of toe-eigening? Over wat je kinderen wilt meegeven. In: S. Miedema & H.M. Vroom, *Alle onderwijs bijzonder. Levensbeschouwelijke waarden in het onderwijs*. Zoetermeer 2002, 73-96.

Leerboek godsdienstidactiek (elementariseren en theologiseren)

H. Kuindersma & J. Valstar, J. (red.) *Verwonderen & Ontdekken, Vakdidactiek voor het godsdienstonderwijs in de basisschool*. Uitgeverij Kwintessens Amersfoort, 2008.

Onderzoek

Anna-Katharina Szagun, *Dem Sprachlosen Sprache verleihen*. Jena 2006.